

GoLab / Graasp

(Спільнота яка об'єднує вчителів та експертів, а також навчальні заходи та допоміжні ресурси для навчання STEM). [3]

Більше інформації за скан кодом/

LIVEWORKSHEETS

(Це ресурс, який дозволяє педагогам будь-яких напрямів "оживити" ті матеріали, які існували до цього у друкованому вигляді).

IEARN (дає можливість вчителям та учням спільно працювати в режимі он-лайн, використовуючи Інтернет та інші комунікаційні технології).

FLIPGRID (Це програма, за допомогою якої викладачі можуть створювати безпечні групи, щоб брати участь у навчальній програмі, використовуючи короткі відео, текстові та аудіо повідомлення).

Blogger (Відкрите джерело та одна з найпростіших платформ для ведення блогів).

Wizer.me (Дозволяє створювати інтерактивні робочі аркуші, які можна використовувати при дистанційному навчанні, для домашніх робіт, для роботи в класі на інтерактивній дошці).

Є багато освітніх програм, де вже створені корекційні завдання, різні заняття, відеоуроки, які є доцільним для використання в роботі з дитиною з особливими освітніми потребами:

- LearningApps.org
- Childdevelop.com.ua
- www.pedpresa.ua/vu
- www.erudyt.net
- www.osvita-omr.gov.ua
- ua.mozaweb.com
- www.ranok.com.ua

- Prometheus.org.ua
- Beclever.cc (багато завдань, особливо для початкової ланки)
- Pecs.in.ua (можна завантажувати пєс для дітей з аутизмом, роздруковувати їх, або перемальовувати)
- Edugames.rozumniki.ua

До інтерактивного навчання не можна ставитися як до універсального засобу викладання й прагнути переведення всього процесу навчання на «інтерактивні рейки». Отже, метод інтерактивного (комунікативно-проблемного) навчання можна поєднувати з груповою роботою на уроці й застосовувати на різних етапах вивчення тем. Його можна застосовувати одразу ж після викладу вчителем нового матеріалу, на початку нового уроку замість опитування, на спеціальному уроці, присвяченому застосуванню знань, умінь та навичок, або як фрагмент повторювально-узагальнюючого уроку.

Отже, використання засобів інтерактивних технологій в інклюзивній освіті уможлиблює для дитини з особливими освітніми потребами інтеграцію до освітнього процесу, сприяє їхньому інтерактивному навчанню та основі використання інтерактивних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. М. Ю. Кадемія, Г. Б. Гордійчук Використання засобів ІКТ із метою здійснення інклюзивної освіти URL: http://ito.vspu.net/repozitary/Kademiia/stati/%D0%9Aademia_Hordiutchyk_Vuk_IKT_16.pdf
2. Інститут Клейтона Кристенсена URL: https://www.christenseninstitute.org/results/?_sft_topics=k-12-education
3. Методичні рекомендації для вчителів Go-Lab URL: http://storage.eun.org/resources/upload/809/20180622_165137226_809_Go-Lab%20D6.6_USM_UK.pdf
4. Ідеї для уроків мистецтва: метод «Піксель» та метод «Візуалізація музики» | ОНЛАЙН-КУРС БЕРИ Й РОБИ URL: <https://youtu.be/X4qMGBEthY>

Т. Б. Артеменко,

методист навчально-методичного центру психологічної служби комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ПЕДАГОГІВ У КОНТЕКСТІ КОМПЕНСАЦІЇ ОСВІТНІХ ВТРАТ

Нині освітяни розробляють національну стратегію компенсації освітніх втрат. Війна завдала руйнівного впливу на освітній процес та похитнула емоційне благополуччя вчителів, учнів і батьків. Очевидно, що відновлення навчальних і емоційних втрат має будуватися на ефективних і доказових стратегіях. Як ж **стратегії відновлення підтримують учителі?**

Згідно з даними Звіту Всесвітнього економічного форуму 2022 опитані освітяни обрали такі стратегії для подолання втрат у навчанні:

1. Підвищення кваліфікації вчителів щодо методик прискореного навчання — 45%.
2. Допомога у покращенні психологічного здоров'я вчителів — 43%.
3. Інтеграція цифрових технологій в освіту та розвиток дистанційного навчання — 39%.

4. Забезпечення інноваційними технологіями дистанційного навчання — 38%.

5. Надання гаджетів та забезпечення доступу до інтернету учням із малозабезпечених родин — 37%.

6. Збільшення кількості учителів для додаткового навчання — 35%.

7. Індивідуальне навчання для тих, хто потребує додаткової підтримки — 35%.

8. Розвиток соціально-емоційної компетентності учнів — 30%.

9. Скорочення навчальної програми — 27%.

10. Ретельний відбір учителів, підвищення престижу професії шляхом надання пільг — 24% [12].

Проблема освітніх компенсацій знаходиться в центрі уваги ЮНЕСКО. Варіанти того, як можна ефективно надолужувати прогалини, викладені в

документі «Рамкові програми для відновлення шкіл», який підготували ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Світовий банк і Всесвітня продовольча програма. Основні пункти зібрані у звіті «Відновлення втраченого навчання: що можна зробити швидко та масштабно» [2]. Ми розуміємо, що можемо використати ці поради для компенсації освітніх втрат, що їх понесла українська освіта внаслідок війни.

Насамперед, вкажемо на **соціально-емоційні наслідки освітніх втрат**.

Говорячи про кризу та пов'язані з нею шкільні складнощі, зазначимо, що вони впливають як на навчання, як це відмічають Vogel and Schwabe (2016) та Diamond (2013) (цит. за [2]), так і на самосвідомість та соціальну обізнаність учасників освітнього процесу, які можуть зазнавати значних утруднень. В умовах кризи та стресу ми можемо спостерігати відсутність здатності будувати та підтримувати стосунки, бути ефективним та демонструвати адаптивну поведінку. Це стосується як дітей, так і дорослих. Щоб відновлення навчання було успішним, варто зробити акцент на соціальних уміннях, позитивній саморегуляції та ефективному застосуванню ментальних функцій.

Підтримка благополуччя учня та вчителя стоїть у центрі уваги. Будь-яка послідовна відповідь на освітні втрати має виходити за межі класу, фізичного чи віртуального. В Італії освітня політика є основою зусиль, спрямованих на відновлення після пандемії та розвиток стійких систем. В Еквадорі загальносуспільний підхід опирався на міжміністерську комунікацію та державно-приватну співпрацю, щоб мінімізувати перебої в навчанні. Ця координація дозволила країні надавати соціальну та емоційну підтримку студентам та їхнім родинам.

Багато країн запровадили спеціальні заходи для підтримки добробуту учнів і вчителів. Канада та Португалія приділяли особливу увагу психічному здоров'ю та соціальному благополуччю студентів у рамках своїх освітніх заходів щодо COVID-19. Інші країни визнали зв'язок між благополуччям і результатами навчання, зазначивши, що інвестиції в благополуччя є ключовими для того, щоб учні були стійкими та здатними справлятися з труднощами, а отже, надолужувати втрачене навчання. Усвідомлюючи наслідки освітніх втрат для психічного здоров'я дітей та молоді, країни доклали особливих зусиль для надання прямої психосоціальної підтримки учням, наприклад, шляхом виділення додаткових шкільних консультантів (Японія), створення гарячих ліній психологічної підтримки (Вірменія), застосовуючи спеціальну політику благополуччя школи (Квебек/ Канада), забезпечення доступу учнів до соціальних послуг у школах (Конго, Венесуела) та навчання вчителів щодо підтримки здоров'я та благополуччя учнів (Аргентина, Габон, Ангола, Куба, Науру) [2, с. 5].

Перш ніж досліджувати **варіанти реалізації програм відновлення**, менеджери, які формують освітню політику, повинні розглянути **п'ять найважливіших пріоритетів**:

- 1) оцінити навчальні потреби;
- 2) скорегувати педагогіку;
- 3) визначати пріоритети, навчати та підтримувати вчителів;
- 4) підкреслити соціально-емоційне навчання (SEL);
- 5) забезпечити інклюзію та гендерну рівність.

Ці елементи слід розглядати у зв'язку один з одним, оскільки кожен є ключовою складовою для забезпечення ефективності стратегій відновлення навчання [2, с. 9-10].

Зупинимось детальніше на тезі **визначення пріоритетів, підготовці вчителів і наданні їм підтримки**.

Вчителі знаходяться на передньому краї розробки та впровадження програм навчання з надолуження освітніх прогалин, і для ефективної роботи їм знадобиться цілеспрямований професійний розвиток і постійна наставницька підтримка. Буде важливо навчити вчителів використовувати діагностичне оцінювання для визначення рівня навчання учнів, виявити прогалини у знаннях і навичках, а також відповідно адаптувати навчання завдяки методам постійного формувального оцінювання. Однак у більшості країн вчителі не проходять формальної підготовки з адаптивного викладання, і їм потрібен високоякісний і відповідний професійний розвиток, щоб забезпечити ефективне надання адаптивного навчання [1].

Важливо, що оскільки невизначеність, пов'язана з військовими діями, продовжується, вчителям знадобиться підготовка для організації та проведення дистанційного та змішаного навчання.

Вчителі теж переживають стрес через катастрофічні події в Україні. Тож, окрім підтримки благополуччя своїх учнів, їм знадобляться підтримка та ресурси, щоб керувати власним психічним здоров'ям і благополуччям [2, с. 11].

У зв'язку з цим зробимо **акцент на соціально-емоційному навчанні**.

Відомо, що спостерігається збільшення випадків насильства, жорстокого поводження та нехтування дітьми через закриття шкіл та інші соціальні негаразди (Petrowski та ін., 2020, цит. за [2, с. 11]). Раннє виявлення та направлення будуть необхідними для учнів та студентів, яким може знадобитися додаткова психічна або психосоціальна підтримка, щоб переконатися, що їхня освіта не зазнає подальшого негативного впливу. Успішними програмами корекції та надолуження будуть ті, які поєднують академічні та соціально-емоційні втручання. Разом з тим, зазначимо, що у програмах SEL (соціально-емоційного навчання) відносно мало знань і досліджень щодо того, як SEL можна влити в навчальні предмети.

Більшість вчителів потребуватимуть спеціалізованої підготовки щодо відповідного розвитку SEL та стратегій пом'якшення наслідків (ЮНЕСКО, 2021b, цит. за [2, с. 12]). Програми професійного розвитку вчителів на основі усвідомлення, які спеціально розроблені для подолання стресу вчителя та соціальної та емоційної компетентності в контексті класу, покращили самопочуття вчителя, зменшили психологічний стрес і покращили якість взаємодії в класі [1; 3].

Ефективні програми SEL будуть реалізовуватися через загальношкільний підхід. Реалізація SEL вимагає трьох чітких, і разом з тим, взаємопов'язаних вимірів: навчального контексту, SEL дітей, учнів і студентів, і SEL вчителів. Ефективні програми SEL мають бути розроблені таким чином, щоб орієнтуватися на конкретні, чітко визначені компетенції; вони повинні характеризуватися хорошим балансом когнітивних, внутрішньо особистісних і міжособистісних компетенцій, а також бути емпірично обґрунтованими, розвивальними за своєю природою та враховувати культуру (Chatterjee Singh and Duraiappah, 2020, цит. за [2, с. 12]). Дослідження показують, що **найефективніші програми SEL включають чотири елементи**:

- 1) послідовні дії, які скоординовано та зв'язано ведуть до розвитку навичок;
- 2) активні форми навчання, які дозволяють дітям практикуватися та оволодівати новими навичками;
- 3) спеціально виділений час, витрачений на розвиток однієї чи кількох соціальних та емоційних навичок;

4) чітке визначення та націлювання на конкретні навички.

Програми SEL є найбільш успішними тоді, коли вони реалізуються у сприятливих умовах, що передбачають практичне їх втілення та встановлення просоціальних норм в освітньому середовищі. Успішні програми передбачають створення такого середовища, яке активно сприяє здоровим стосункам, надає навчальну підтримку та включає позитивне керівництво класом. Програми вчать будувати партнерські стосунки між сім'єю, школою та громадою та можуть підтримувати дітей вдома та в інших позашкільних закладах, сприяючи культурним вимогам і задовільняючи потреби практики (Chatterjee Singh and Duraiappah, 2020; цит. за [2, с. 12]).

Щоб програми відновлення були успішними, школам і вчителям потрібна підтримка не лише для зміцнення їхньої професійної спроможності, але й для покращення їхнього психосоціального здоров'я, благополуччя, мотивації та відданості справі.

Якщо говорити про підтримання благополуччя вчителів у часи кризи, то варто зазначити, що ті, хто розвинув власні психосоціальні навички та має доступ до регулярних професійних дебрифінгів та навчальних сесій із внутрішніми консультативними службами, краще підготовлені для надання психосоціальної підтримки своїм учням і більш успішно допомагають їм подолати невизначеність і тривогу, що супроводжують кризу.

Підтримка вчительських ініціатив і практичних спільнот призведе до ефективнішого реагування на кризу: вчителі в усьому світі підкреслюють важливість співпраці та професійних стосунків з колегами для покращення практики викладання. Незважаючи на те, що через характер нинішнього навчання педагогам складно брати участь у заходах віч-на-віч з колегами, є багато прикладів, коли вчителі об'єднуються віртуально, щоб підтримувати один одного через професійну та психосоціальну підтримку, включаючи мобільний коучинг і наставництво [4, с. 4].

Отже, **висновки**, які можуть слугувати основою для подальших роздумів і обговорень стосовно ефективної політики та практик для відновлення освітніх втрат, можуть обертатися навколо чотирьох аспектів: здобуття знань, адаптація, формування психоемоційної стійкості та організація колегіальної взаємодії вчителів, що в цілому спрямоване на зміцнення системи освіти загалом [2, с. 18].

У надзвичайних ситуаціях освіта є одним з головних факторів психічного та фізичного захисту дітей. Освітній процес має здійснюватися таким чином, щоб створити для учнів безпечно та стабільне середовище у розпал кризи, допомогти відновити відчуття нормальності, гідності та надії, забезпечуючи як безперервність навчання, так і соціально-емоційну підтримку.

У контексті реалій та викликів воєнного часу **постала необхідність підготувати педагогів до роботи з наслідками травматичного досвіду**. Зокрема, вчителі мають не лише вміти розпізнавати симптоми травми, але й надавати школярам підтримку за допомогою консультацій (на які діти можуть бути запрошені разом з батьками) та за допомогою практик у класі (Панок В., 2015; Богданов С., 2015, 2021; Ройз С., 2022; Арцимеєва Д. та ін., 2022; цит. за [6; 11; 13]). Це допоможе учням засвоїти практики саморегуляції та застосовувати їх за потреби для опанування негативних емоцій (гніву, злості, смутку). Для цього важливо організувати комфортну міжособистісну взаємодію між учителем та учнем, що допоможе дитині подолати психічний, емоційний або психологічний стрес, а також

забезпечить для неї відчуття особистої безпеки, страх втратити яку був викликаний жажіттями війни.

Робота педагогічного працівника в закладі освіти відрізняється значними зусиллями, необхідними для опрацювання різних за складністю та емоційною напругою ситуацій, які виникають під час освітнього процесу. Особливість цієї роботи полягає в тому, що педагоги кожного дня стикаються із сильними почуттями, іноді з дуже складними та неприємними. Це людський біль, агресія, безсилля, безпомічність тощо. Педагогам необхідно постійно приділяти увагу потребам учнів, інколи досягаючи меж своїх емоційних можливостей і професійної компетентності. Реформа Нової української школи (НУШ) також вимагає від педагогічних працівників гнучкості в опануванні новими підходами до навчання і відповідними педагогічними компетенціями. Війна на території нашої держави, масове розповсюдження гострої респіраторної хвороби, спричиненої коронавірусом Covid-19, негативно впливають на загальний емоційний стан освітян та викликають сильні почуття занепокоєння і тривоги за майбутнє.

Багато енергії забирають виконання дрібних розпоряджень, ведення документації, формалізація діяльності загалом. Педагоги намагаються вирішувати освітні проблеми самотужки чи звертаються за допомогою до колег чи керівництва закладу. Однак, поряд з цим, вчителі часто висловлюють невдоволення своєю комунікацією у педагогічному колективі. Негативний досвід накопичується, стрес стає хронічним і призводить до професійного вигорання.

Актуальною виявляється задача надання допомоги освітянам у налагодженні системи покрової та дієвої підтримки на робочому місці, створення умов розвитку педагогічних та соціально-емоційних навичок. Завданнями з реалізації основної мети можуть бути такі:

- 1) отримання основних знань з теорії стресу та його психофізіологічного впливу;
- 2) опанування алгоритму дій і розвиток хелс-орієнтованих компетенцій у кризових ситуаціях;
- 3) створення професійно дружнього, сприятливого для професійного зростання середовища [6, с. 5-10].

Вивчення типових стресових ситуацій у роботі педагогів і способів їх подолання дозволило виокремити **розповсюджені стратегії, до яких вдаються українські вчителі**. Умовно можемо поділити процес опанування стресу на п'ять етапів. Перший — це власне критична ситуація, другий — самопомога [5], третій — пошук неформальної підтримки з боку колег, четвертий — пошук формальної підтримки з боку адміністрації чи працівників психологічної служби, і останній, п'ятий, — період після отримання допомоги, який триває декілька місяців і характеризується саморефлексією і поверненням до аналізу ситуації та її вирішення.

Зазвичай, стресову ситуацію педагоги намагаються розв'язати самотужки. Це викликано необхідністю швидко опанувати себе. Наступним кроком стає звернення до колег, яким довіряють. При цьому багато фахівців указують на проблеми довіри і труднощі у взаєморозумінні з колегами. Тому педагоги вибирають обговорювати свої складнощі з подругами чи своїми близькими поза закладом освіти. Якщо неформальної підтримки недостатньо, педагоги звертаються за допомогою до фахівців. Це може бути психолог, соціальний педагог чи адміністрація. Також невіршена ситуація може бути винесена на педраду. Разом з тим, сама педагогічна нарада є стресом настільки

ж інтенсивним, як і сама проблемна ситуація, і педагоги, як правило, нервують чи почуваються дискомфортно, коли вимушені виносити свій запит на загальне обговорення. Слід зазначити, що можливість взяти участь у тренінгах і отримати фахову супервізію поза шкільним середовищем дуже цінується педагогами і пов'язується переважно з позитивним досвідом.

Таким чином, інтерв'ю з педагогами, проведені доктором Сергієм Богдановим, психологом Оксаною Залеською та іншими членами команди проекту «Безпечний простір», дозволили сформулювати мету і завдання **Програми емоційної підтримки і професійного розвитку педагогів**, а саме: 1) стабілізуватись та відновитись, актуалізувати емоційний ресурс, який необхідний для вирішення стресової ситуації; 2) поспілкуватись з тими, з ким у педагога є довірливі стосунки, поділитись емоціями та разом пошукати рішення; 3) отримати своєчасну підтримку в процесі вирішення ситуації; 4) залишити конфіденційним своє звернення та інформацію щодо ситуації; 5) отримати глибше розуміння схожих ситуацій на основі сучасних наукових здобутків педагогіки, психології, нейрофізіології; 6) зняти довготривалу напругу; 7) покращити свої комунікативні навички у взаємодії з учасниками освітнього процесу; 8) розвивати вміння організовувати майданчики для діалогу між педагогами, де за допомогою методу фасилітації можна разом розробити план дій або рекомендації щодо вирішення певних проблем; 9) звертатися за допомогою до фахівця супервізора.

Програма професійного зростання та емоційної підтримки є навчальною програмою для викладачів закладів освіти з протидії емоційному вигоранню в освітньому процесі та набуття базових навичок для подолання стресу на робочому місці. Програма складається з чотирьох кроків: 1) навчитися долати стрес самостійно; 2) допомагати колезі долати стрес; 3) організовувати обговорення у формі діалогів у закладі освіти; 4) звертатися за супервізією, інтервізією та професійним коучингом [6].

Як бачимо, робота за програмою побудована саме за таким принципом – підсилення горизонтальної професійної складової у закладі освіти, що дає змогу розв'язувати складні професійні питання безпосередньо у середовищі колег. Ідея цієї програми враховує не лише операціональну частину професійної діяльності, тобто, відповідь на питання «що робити?», а й значним чином емоційну і соціальну складову, адже професійна допомога і підтримка рівного за досвідом і статусом колеги сприймається працівником набагато краще, ніж методичне чи адміністративне втручання особи, у підпорядкуванні якої педагог перебуває. Таким чином, ідея співпраці в освіті на протигагу звичайній практиці підпорядкування має на меті знизити емоційне навантаження на вчителя й у без того непростий, складний період його праці [8]. Така програма є хорошим інструментом для реалізації стратегії компенсації освітніх втрат педагогів саме в ключі соціально-емоційного навчання.

Прикладом застосування різних підходів та інструментів компенсації освітніх втрат слугують державні та недержавні проекти [7], які наразі набувають популярності у середовищі освітян та серед громадськості.

Варто зазначити, що педагоги області, починаючи ще з 2015 року, а саме першого року агресії російської федерації, активно залучаються до різних програм SEL та набувають необхідних навичок і компетенцій у роботі з дітьми та в педагогічному колективі [14]. Практика групових

супервізій та інтервізій [9; 10], започаткована навчально-методичним центром психологічної служби комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради» та працівниками психологічної служби області, стала вже впізнаваним способом для вирішення складних професійних ситуацій. Вважаємо, що таку практику необхідно продовжувати, а також поглиблювати емоційну складову професійних активностей у вигляді самопідтримки (self care) та самопізнання (self discovery).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kaufman Peter, Schipper Janine. Teaching with Compassion: An Educator's Oath to Teach from the Heart. Rowman & Littlefield Publishers, 2018. 168 p. URL: <https://cutt.ly/v7gKwW6>
2. Recovering lost learning: what can be done quickly and at scale? UNESCO COVID-19 Education Response. Education Sector issue notes. Issue note n 7.4. June 2021. URL: <https://cutt.ly/C7gKo55>
3. Srinivasan Meena. Teach, Breathe, Learn: Mindfulness in and out of the Classroom. Parallax Press. Illustrated, August 10, 2014. 224 p.
4. Supporting teachers and education personnel during times of crisis. UNESCO COVID-19 Education Response. Education Sector issue notes. Issue note no. 2.2. April 2020. URL: <https://cutt.ly/W7gKgj8>
5. Thomas, D.A., and Morris, M.H. Creative Counselor Self-Care. Vistas Online Journal, 2017, pp. 1-11. URL: <https://cutt.ly/G7gKvdz>
6. Богданов С. О., Залеська О. В., Федорець О. В., Ключко К. Є., Флярковська О. В. Професійне зростання та емоційна підтримка педагогів : навч.-метод. посіб. Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ. 2021. 54 с. : іл., табл. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/726816/1/psix71.pdf>
7. Вимірювання та компенсація освітніх втрат українських дітей. Osvita.ua. 2022, квітень, 11. URL: <https://osvita.ua/school/88257/>
8. Дегтярьова О., Дрожжина Т., Калужна Г. та ін. Я (практикую) СЕЕН. Посібник для створення професійної спільноти: навч.-метод. посібник / за заг. ред. О. Елькіна, О. Марущенко, О. Масалітіної. Київ: Видавничий дім «Перше вересня», 2021. 48 с. URL: <https://cutt.ly/f7h9wl3>
9. Зцілення травм війни: психосоціальний аспект / автор-упор. Т. Артеменко. Черкаси: КНЗ «ЧОІПОПП Черкаської обласної ради». 2022. 80 с. URL: <https://cutt.ly/47h3MOZ>
10. Керівництво з проведення інтервізій та супервізій / автор-упорядник Т. Артеменко. Черкаси: КНЗ ЧОІПОППЧОР, 2021. 42 с. URL: <https://cutt.ly/t7h8Ymv>
11. Коли світ на межі змін: стратегії адаптації. Психологічна підтримка вчителів та дітей у часи війни : посібник для вчителів / Арцимеєва Д. та ін., Київ. 2022. 52 с. URL: <https://cutt.ly/77gKEsx>
12. Розвантажувальний рік чи додаткові заняття: чого потребують українські учні? *Освіторя*, 2022. URL: <https://cutt.ly/a7gKQJl>
13. Тренінг Світлани Ройз: відновлення вчителя в стресових умовах війни (конспект та допоміжні матеріали), Ч2. 23 Вересня. 2022. URL: <https://cutt.ly/Q7gKFdB>
14. Харитоновна С., Артеменко Т., Брайченко Т., Якухіна Н. Кризова підтримка учасників освітнього процесу: форми, методи роботи. *Педагогічний вісник*. 2022. № 4. С.8-10. URL: <https://cutt.ly/A7h3cYB>